
AARDE-WERK-BRIEF

Driemaandelijks tijdschrift

Lente 2016

Aardewerk vzw

Beweging voor radicale ecologie
Korte Herendaalstraat 8
B-3210 Lubbeek

00 32 (0) 16 23 60 16

info@aardewerk.be

www.aardewerk.be

RPR Leuven 0470.247.882

Verantwoordelijke uitgever: Jeanneke van de Ven,
Korte Herendaalstraat 8, B-3210 Lubbeek

Redactie: Maysa Damen, Amadeo Dierickx, Luc Geeraert, Paul Haerden, Jonas Van der Slycken, Jeanneke van de Ven, Jan Vanlommel en Leen Verheyen

Typografie: Luc Geeraert

INHOUDSOPGAVE

Redactioneel voorwoord	Jeanneke van de Ven	3
Ter nagedachtenis van Paul Haerden	Ullrich Melle	4
Het debat over het Antropoceen: Waarom raakt zo een nuttig concept gecompromitteerd?	Aaron Vansintjan	5
Opinie: Tien beleidsvoorstellen voor het Nieuwe Links	Giorgos Kallis	14
De constant rondvliegende student wordt een anachronisme	Marius de Geus	19
Chileens econoom Manfred Max-Neef: De VS is een 'onderontwikkelde natie' aan het worden	Amy Goodman	21
Hoe energiezuinig is natuurlijk bouwen?	Hilde Vanwildemeersch	25
Gedicht	Pablo Neruda	28

De opname van een artikel in de *Aarde-Werk-Brief* impliceert niet noodzakelijk de volledige inhoudelijke instemming van de redactie. Het betekent wel dat de tekst nuttig bevonden werd als bijdrage aan de radicaalecologische ideeënontwikkeling.

Een afdruk van of uittreksel en overname uit de *Aarde-Werk-Brief* mag slechts geschieden mits bronvermelding en schriftelijke toelating vooraf van Aardewerk vzw en de auteur.

Beste lezer(es),
Beste Aardewerk(st)er,

Helaas moet ik dit editoriaal beginnen met je het droeve nieuws te melden van het overlijden van Paul Haerden, hoofdredacteur van de Aarde-Werk-Brief, en voor ons een onvermoeibare, trouwe Aardewerker, en een zeer gewaardeerde collega en vriend.

Voor zijn verrijzenisliturgie koos Paul zelf deze woorden, die zijn liefde voor de diepe ecologie weerspiegelen:

*Ga nu.
Word zandkorrel
word druppel in de zee,
word ademtocht,
word innige gloed.
Ga onder Gods hoede,
in de stilste stilte,
tot de diepste diepte,
naar de verste verte*

We gedenken Paul met toenemende liefde.

Aardewerk en de Aarde-Werk-Brief zullen niet meer dezelfde zijn.

In dit nummer vind je op de eerste plaats een 'In Memoriam' voor Paul, geschreven door Ullrich Melle.

Vervolgens een artikel over het antropoceendebat door Aaron Vansintjan. Dit artikel kadert in de voorbereiding op de Aardewerk-zomerweek van dit jaar (10 t/m 16 augustus 2016), die inhoudelijk handelt over het antropoceen, een debat dat zal worden geleid door Anneleen Kenis en Matthias Lievens. In de bijlage bij deze Aarde-Werk-Brief vind je de folder van deze zomerweek. Er kan nog steeds ingeschreven worden.

Giorgos Kallis schreef tien beleidsvoorstellen voor het Nieuwe Links, Marius de Geus verdiepte zich in de constant rondvliegende student, en volgens de bekende Chileense econoom Manfred Max Neef wordt de VS een onderontwikkeld land. Hilde Vanwildemeersch vraagt zich in haar bijdrage af hoe energiezuinig natuurlijk bouwen is.

En de onsterfelijke Pablo Neruda zorgt tenslotte voor een prachtig gedicht: als dat geen diepe ecologie is!

Ik wens je een aangename lezing toe,

Jeanneke van de Ven

Juni 2016

Ter nagedachtenis van Paul Haerden

Op 6 mei overleed onze mede-aardewerker, goede vriend en trouwe kameraad Paul Haerden aan kanker. Een zware operatie verleden december heeft helaas niet meer kunnen helpen.

Paul was sinds 2009 betrokken bij Aardewerk. Hij volgde in dat jaar de zomerweek over ecologie en spiritualiteit. Hij maakte toen kennis met de Diepe ecologie. In de visie van de Diepe ecologie staan de verbondenheid met het leven in al zijn vormen, de verruiming van ons ik tot een ecologisch Zelf, en de idee van een rijk leven met eenvoudige middelen centraal. Deze denkbeelden en waarden hebben Paul sterk aangesproken. Hij herkende zijn eigen denken en streven in deze visie. Vervolgens heeft hij van 2010 tot 2012 de tweejarige opleiding van Aardewerk over Ecologie, Filosofie en Politiek gevolgd om aan het einde van deze opleiding in juni 2012 lid te worden van de Draaischijf van Aardewerk.

Paul was in het begin een beetje een vreemde eend in het biotoop van groene alternatievelingen. Hij bracht een element van stiptheid, keurigheid en discipline in de groep. Zijn verslagen van de bijeenkomsten van de draaischijf waren meesterwerken in hun genre. Paul was een ernstige en nadenkende man met diepe overtuigingen, op zoek naar inzicht in de grote vraagstukken van onze tijd. Hij had een hekel aan de alom heersende oppervlakkigheid. In de loop van de jaren heeft hij steeds meer zijn plek gevonden in Aardewerk. In 2013 werd hij hoofdredacteur van de Aarde-Werk-Brief die hij met veel inzet optilde tot een rijk gevuld tijdschrift.

Paul heeft nauwelijks een vergadering van de draaischijf gemist, hij behoorde tot de kern van Aardewerk, waarvan hij mee de koers bepaalde. Zijn stem had gewicht omdat zij gedragen was door inzicht en bewogenheid.

De vergaderingen van de draaischijf gingen vele jaren door op mijn kantoor. Paul had een vaste plek aan de hoek van de tafel. Van daaruit keek hij op een affiche aan de muur tegenover hem met een foto van Arne Naess, de grondlegger van de Diepe ecologie. In het laatste gesprek met hem ruim een week voor zijn overlijden vertelde hij mij dat dit zicht op Arne Naess hem steeds bijzonder dierbaar is geweest.

Nadat hij had gehoord dat er geen hoop meer was voor hem, schreef hij mij in een brief het volgende: "Vanuit het besef dat de dood inherent verbonden is met het leven, wil ik mij niet overgeven aan zelfbeklag. Het is mij steeds een raadsel gebleven waarom wij in verwarring zijn wegens de beëindiging van het leven, doch geen gelijkaardige vragen stellen over het feit dat nieuw leven geboren wordt. De verbinding tussen de twee punten geeft nog geen antwoord, doch brengt mij wat dichterbij het onuitsprekelijke mysterie dat we God kunnen noemen."

Dankbaar dragen we Paul in onze herinnering.

Ulrich Melle

Het debat over het Antropoceen: Waarom raakt zo een nuttig concept gecompromitteerd?

Het woord 'Antropoceen' is in het debat over klimaatverandering opgedoken, en de vraag is of het daarin zou moeten blijven. Deze term verwoordt mooi het idee dat het woord Holoceen – een wetenschappelijke term die verwijst naar het huidige geologische tijdperk – niet langer adequaat is. Want we leven momenteel in een tijdperk waarin de mens (anthropos) de geologie van de Aarde fundamenteel heeft veranderd en aanwezig is in bijna alle ecosystemen.

We hebben de temperatuur van de planeet laten oplopen, de zeespiegel laten stijgen, massale hoeveelheden aardkorst ontgonnen, de ozonlaag aangetast, en beginnen nu de oceanen te verzuren – ingrepen die over miljoenen jaren nog steeds zichtbaar zullen zijn in fossielen.

Het woord 'Antropoceen' is pas recent in het mainstream woordgebruik opgedoken, maar is heel snel een strijdkreet geworden, die voor veel mensen de hoogdringendheid van maatregelen tegen klimaatverandering uitdrukt. Terwijl de term reeds eerder gesuggereerd werd in verschillende vormen, was het Paul Crutzen, chemicus en winnaar van de Nobelprijs, die hem populariseerde in 2002 in een artikel van 600 woorden lang, getiteld "De geologie van de mensheid", dat verscheen in het wetenschappelijke tijdschrift *Nature*¹. In dit artikel betoogt hij dat de realiteit van "de groeiende invloed van de mensheid op de planeet" met zich meebrengt dat wetenschappers en ingenieurs de "zware taak" hebben de "maatschappij te gidsen" – via grootschalige geoengineering projecten als het moet. Volgens hem is de term Antropoceen een sleutelconcept in het uitleggen van de ernst van onze huidige situatie. Daardoor werd deze term voor velen welhaast een openbaring, die er goed inpeperde dat we onloochenbaar hebben ingegrepen in het ecosysteem van de Aarde, dat we het hebben gedestabiliseerd, en dat we moeten handelen, onverwijld en snel.

Maar ondanks het feit er vanuit verschillende hoeken wordt gepleit voor deze term, is er ook enige weerstand, en niet van het soort mensen dat je zou verwachten: veel klimaatwetenschappers zijn terughoudend om hem te gebruiken, en er is ook kritiek van milieu en sociale historici. Waarom al deze ophef over een woord, en wat is het belang?

Zoals elke activist graag zal willen uitleggen, is het belangrijk welke woorden we gebruiken. Woorden beschrijven niet enkel de problemen, maar framen ook de oplossingen. En in het geval van klimaatverandering is er een grote nood aan goede oplossingen, wat betekent dat de framing juist moet zijn. Als we klimaatverandering willen aanpakken, moeten we zorgvuldig de woorden kiezen waarmee we de problemen beschrijven.

In wat volgt wordt een overzicht gegeven van het Antropoceen debat, waarbij de vraag gesteld wordt of we dit woord inderdaad moeten gebruiken om onze huidige problemen te beschrijven, of integendeel dit woord beter zouden droppen. Zoals je zal zien, ben ik beslist de ene optie genegen – ik denk niet dat de term zo bruikbaar is als zijn supporters beweren – maar zal ik mijn argumenten zo goed mogelijk aandragen zodat je een eigen standpunt kan bepalen.

Van early adopters naar wijdverbreid gebruik

De term Antropoceen werd gepopulariseerd door hard-core klimaatwetenschappers die wilden illustreren hoe onze wereld er tegenwoordig uitziet en hoe fundamenteel verschillend dit is van de wereld die we erfd. Vanuit dit standpunt gezien, kan het concept leiden tot een 'aha-erlebnis' bij oningewijden: de mensheid heeft de Aarde reeds

---

¹ Paul J. Crutzen. Geology of mankind. *Nature* 415, 23 (3 January 2002): <http://www.nature.com/nature/journal/v415/n6867/full/415023a.html>.

fundamenteel veranderd. Daarom gebruikten early adopters dit woord vaak om de urgentie van het huidige tijdsgewricht over te brengen naar het brede publiek toe.

Het brede publiek nam de term graag over met headlines in grote mediakanalen als de *BBC*², *The New York Times*³, en *Newsweek*⁴. Hij begon regelmatig gebruikt te worden in rapporten⁵ en campagnes van klimaatactivisten als Bill McKibben en milieugroeperingen als Friends of the Earth. Ook kunstenaars⁶ pikten de term op, en academici organiseren talloze conferenties^{7,8} met 'Antropoceen' als leidraad.

Het soort opinies dat rond de term samenkoekt varieert. In het boek "The God Species" argumenteert de prominente milieu-schrijver Mark Lynas dat, aangezien we een nieuw tijdperk van ongeziene menselijke controle over het milieu binnentreden, we de verantwoordelijkheid, de plicht, en de mogelijkheden hebben om het milieu nog meer doorgedreven te controleren. Afstand nemend van traditionele milieustandpunten als anti-nucleair en anti-GGO, pleit hij ervoor om alle middelen waarover we beschikken te gebruiken, precies omdat we geconfronteerd worden met problemen op een grotere schaal dan ooit voorheen. Dit arsenaal omvat nucleaire energie en genetische manipulatie.

Recent vervoegde Mark Lynas een groep van pro-tech wetenschappers, schrijvers, en milieuactivisten, en schreef mee aan het "eco-modernist manifesto."⁹ De auteurs claimen hierin dat "moderne technologieën, door meer efficiënt gebruik te maken van natuurlijke ecosystemen en diensten, een echte mogelijkheid bieden om de totale menselijke impact op de biosfeer terug te dringen. Deze technologieën omarmen, betekent het vinden van wegen naar een goed Antropoceen."

Het probleem? Dat het Antropoceen openbaart dat de mensheid zich in een positie bevindt die ongezien netelig is. De oplossing? Drijf het op: gebruik meer, en betere, technologieën, om zo de natuur beter te controleren.

Richard Heinberg van het Post-Carbon Institute noemt dit de 'we-zijn-in-commando-en-daar-houden-we-van' houding.¹⁰ Volgens hem duidt dit 'techno-Antropoceen' argument op een soort wetenschappers dat het Antropoceen omarmt, eenvoudigweg omdat dit de mensheid het volledige mandaat geeft om de planeet te blijven terravormen. Zoals Heinberg aantoont, zal het opdrijven van het Antropoceen onontkoombaar op save-the-day technologieën steunen. Zoals het eco-modernist manifesto claimt: "Verstedelijking, intensiveren van de landbouw, nucleaire energie, aquacultuur, en ontzilting zijn allen processen met een bewezen potentieel om de menselijke impact op de omgeving te verkleinen, en zo meer ruimte te laten voor de niet-menselijke soorten." Daartegen argumenteert Heinberg dat deze technologieën helemaal niet zo adequaat zijn als vaak wordt beweerd. De hierboven genoemde technologieën steunen ofwel op het gebruik van

---

² Howard Falcon-Lang. Anthropocene: Have humans created a new geological age? BBC News, 11 Mei 2011. <http://www.bbc.co.uk/news/mobile/science-environment-13335683>.

³ Andrew C. Revkin. The 'Anthropocene' as Environmental Meme and/or Geological Epoch. The New York Times, 17 september 2012. http://dotearth.blogs.nytimes.com/2012/09/17/the-anthropocene-as-environmental-meme-and-or-geological-epoch/?_r=0.

⁴ Zoë Schlanger. Did the Anthropocene Begin with the Deaths of 50 Million Native Americans? Newsweek, 3 december 2015. <http://www.newsweek.com/did-anthropocene-begin-deaths-50-million-native-americans-313319>.

⁵ Robin Maynard. Why Population Matters for Friends of the Earth. http://www.populationmatters.org/documents/foe_report.pdf.

⁶ Eleanor Heartney. Art for the Anthropocene Era. Art in America, Feb. 2014 Issue. <http://www.artinamericamagazine.com/news-features/magazine/art-for-the-anthropocene-era/>.

⁷ Anthropocene Feminism, April 10-12, 2014. <http://c2luwm.com/anthropocene/>.

⁸ Conference: Approaching the Anthropocene: Perspectives from the Humanities and Fine Arts, May 7-8, 2015. <http://www.ihc.ucsb.edu/approaching-the-anthropocene/>.

⁹ An ecomodernist manifesto. <http://www.ecomodernism.org/authors/>.

¹⁰ Richard Heinberg. The Anthropocene: It's not all about us. Post Carbon Institute, 9 april 2015. <http://www.postcarbon.org/the-anthropocene-its-not-all-about-us/>.

goedkope fossiele brandstoffen in veel grotere hoeveelheden dan wat ze vervangen, of deugen wetenschappelijk (en moreel) niet.

Heinberg stelt zijn eigen versie voor: het 'slank-groene Antropoceen.' Aangezien elke haalbare technologische oplossing aangedreven wordt door fossiele brandstoffen, ziet hij een meer wenselijke toekomst die low-tech is, arbeidsintensief, met lokale voedselproductie, en verantwoord watergebruik (dus bv. onafhankelijk van energie-intensieve ontziltingsinstallaties). Maar voor hem is het ook noodzakelijk om te erkennen dat de mens niet het centrum van het universum is: "Zoals de mensheid nu de toekomst van de Aarde vormgeeft, zal de Aarde de toekomst van de mensheid vormgeven."

Ietwat verrassend werd de term ook gretig aangenomen door kritische theoretici – misschien te onkritisch. Bijvoorbeeld Bruno Latour gebruikt de term – en de realiteit van menselijke betrokkenheid in het klimaat – als een startpunt voor de discussie over het nieuwe beleid dat deze crises vereisen.¹¹ Prominente politiek-ecologische wetenschappers als Laura Ogden, Paul Robbins, en Nik Heynen refereren naar de term om de eigen argumenten te onderbouwen dat grassroots organisaties de sleutel zijn tot veerkracht en politieke weerstand in dit nieuwe tijdperk.¹² Slavoj Žižek suggereert dat het Antropoceen, en de wetenschappers die het voorstellen, ons nieuwe vragen doet stellen over de relatie van de mens met zijn omgeving, en over de obsessie die in onze cultuur bestaat voor de altijd-aanwezige apocalyps. In een ander essay daagt Dipesh Chakrabarty de term deels uit vanuit een postkoloniaal perspectief, maar eindigt hij met het onderschrijven ervan, aangezien, op een bepaalde manier, iedereen (de kolonisatoren en de gekoloniseerden, de rijken en de armen) zal geraakt worden door de komende rampen.¹³

Ik zeg verrassend omdat dezelfde theoretici zouden aarzelen om woorden als democratie, ontwikkeling, of vooruitgang te gebruiken zonder 'aanhalingstekens' – ze specialiseren zich in het in vraag stellen van alles in het ondermaanse (en maar goed ook). Dat zij dit nieuwe woord accepteren zonder bevragen of terugblikken, vormt misschien wel de beste illustratie voor zijn wijdverbreide aantrekkingskracht.

Hoe dan ook, dit is het beeld: het concept Antropoceen wordt gesteund door mensen met zeer verschillende ideologische overtuigingen. De ene bepleit business-as-usual gedreven door technologische doorbraken, de ander roept op tot een totale transformatie van de relatie tussen mens en natuur, en nog een ander suggereert dat het betekent dat we onze verschillen aan de kant moeten zetten, en de uitdagingen samen tegemoet moeten treden.

In de tien jaar nadat het concept werd gelanceerd in de moderne cultuur, heeft het nieuwe vormen aangenomen die de originele geologische bedoeling overstijgen, waardoor het een meme¹⁴ is geworden met de capaciteit om een enorm scala aan argumenten te stutten.

Waarna de problematische fase volgt

Echter, in het voorbije jaar – en zeker tijdens de voorbije maanden – verscheen er een stroom van kritiek op het concept Antropoceen.

Het eerste kernprobleem is wetenschappelijk, met twee facetten. Ten eerste, ondanks het feit dat het concept zich goed heeft genesteld in onze woordenschat ("Welkom in het

---

¹¹ Bruno Latour. Agency at the time of the Anthropocene. *New Literary History* Vol. 45, pp. 1-18, 2014. <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/128-FELSKI-HOLBERG-NLH-FINAL.pdf>.

¹² Laura Ogden et al. Global assemblages, resilience, and Earth Stewardship in the Anthropocene. *Front Ecol Environ* 2013; 11(7): 341–347. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1890/120327/epdf>.

¹³ Dipesh Chakrabarty. The Climate of History: Four Theses. *Critical Inquiry* 35 (Winter 2009). <http://www.law.uvic.ca/demcon/2013%20readings/Chakrabarty%20-%20Climate%20of%20History.pdf>.

¹⁴ Meme: een idee dat zich onder informatiedragers verspreidt, ook wel omschreven als een besmettelijk informatiepatroon. Meer specifiek: een meme is een zichzelf vermeerderende eenheid van de culturele evolutie, zoals een gen de eenheid is van de biologische evolutie.

Antropoceen" titelde *The Economist* in 2011¹⁵), is er nog steeds heel wat debat over zijn exacte betekenis, zelfs over zijn wetenschappelijke waarde. Ten tweede wordt de wetenschap meer en meer gepolitiseerd.

Het neologisme van Paul Crutzen bereikte het domein van de stratigrafie – een specifieke discipline die bepaalt wanneer elke geologische periode start en eindigt. En Crutzen is een atmosfeerwetenschapper, geen stratigraaf. Indien hij dat wel was geweest, dan had hij waarschijnlijk de bittere gevechten en spanningen die zijn voorstel veroorzaakte, kunnen voorzien.

Crutzen stelde oorspronkelijk voor dat het Antropoceen zou starten bij de industriële revolutie, meer specifiek de uitvinding van de stoommachine. Daarna veranderde hij van gedacht, en liet het Antropoceen starten bij het testen van de atoombom. Maar dit soort grillen houdt geen stand in het studiegebied dat beslist over geologische tijdperken – er was 60 jaar nodig om te beslissen over de definitie van het Kwartair, een tijdperk dat 2,6 miljoen jaar overspant. De wetenschappers die dit soort beslissingen nemen zijn streng, om niet te zeggen muggenzifters.

Dus beslisten ze een internationale werkgroep te vormen, om voor eens en altijd te beslissen of de term de tand des tijd zou kunnen doorstaan. Dit was behoorlijk moeilijk. Vooreerst bestaat er zelfs geen formele definitie van wat 'Antropoceen' echt betekent. Wat behelst een significante verandering in het geologische systeem van de Aarde, die ons zou toelaten om de lijn te trekken? En waar moeten we die lijn trekken?

Daartoe werden talrijke voorstellen gedaan. Het begon met de landbouw 5.000 jaar geleden, of mijnbouw 3.000 jaar geleden. Of nee: het begon met de genocide van 50 miljoen inheemse mensen in Amerika.¹⁶ Of: het begon met de 'Grote Versnelling:' de periode van de voorbije 50 jaar waarin plastics, chemische meststoffen, beton, aluminium, en petroleum de markt overspoelden, en het milieu. Of: we kunnen het nu nog niet bepalen, we moeten waarschijnlijk nog een paar miljoen jaar wachten.

Kort gezegd, de vaagheid van de term leidde ertoe dat het onmogelijk was vast te stellen wat deze eigenlijk zou moeten zijn, en hoe hij gemeten zou kunnen worden. Daardoor ontstonden conflicten in het domein van de stratigrafie, waar sommigen betreuren dat een zeer gepolitiseerd onderwerp een idealiter traag, zorgvuldig, en delicaat proces ontwricht: bepalen wanneer een geologisch tijdperk begint en eindigt. Leidende wetenschappers stelden de vraag of Antropoceen in feite niet meer is dan een uitwas van de 'pop cultuur,' eerder dan een serieus vraagstuk voor stratigrafen.¹⁷

Daardoor worden deze wetenschappelijke discussies zelf ook politiek. Bij veel betrokken wetenschappers leeft het gevoel dat zij die het concept door willen drukken eerder geïnteresseerd zijn in het in de verf zetten van de destructieve kracht van de mens om klimaatactie aan te moedigen, dan in het definiëren van een nieuwe wetenschappelijke term. Zoals Richard Monastersky zegt in een *Nature* artikel¹⁸ over de politiek achter het de pogingen om de term te definiëren: "Het debat heeft het gewoonlijk onopgemerkte proces waarbij geologen de 4,5 miljard jaar geschiedenis van de Aarde opdelen, in de schijnwerpers geplaatst." De inspanningen om het Antropoceen te definiëren en het op de kaart van geologische tijdsschalen te plaatsen is een mijnenveld van politiek, gevestigde belangen, en ideologie geworden. Zodoende onthult het debat over het Antropoceen eens te meer dat de wetenschap – die zo vaak als objectief wordt

---

¹⁵ Welcome to the Anthropocene. *The Economist*, 26 mei 2011. <http://www.economist.com/node/18744401>.

¹⁶ Zoë Schlanger. Did the Anthropocene Begin with the Deaths of 50 Million Native Americans? *Newsweek*, 3 december 2015. <http://www.newsweek.com/did-anthropocene-begin-deaths-50-million-native-americans-313319>.

¹⁷ Whitney J. Autin en John M. Holbrook. Is the Anthropocene an issue of stratigraphy or pop culture? *GSA Today*, v. 22, no. 7. http://faculty.eas.ualberta.ca/wolfe/eprints/GSA_Today.pdf.

¹⁸ Richard Monastersky. Anthropocene: The human age. *Nature* 519: 144 (11 maart 2015).

http://www.nature.com/news/anthropocene-the-human-age-1.17085?WT.mc_id=TWT_NatureNews.

beschouwd – gedreven wordt door, en onderhevig is aan, persoonlijke en politieke agenda's.

De mens beschuldigen, de geschiedenis uitwissen

Maar het is niet omdat de term Antropoceen politiek beladen is en moeilijk te definiëren, dat we twee maal zouden moeten nadenken voor we hem gebruiken. Er zijn veel verontrustender kwesties samenhangend met het onderwerp, waarvan we ons bewust moeten zijn.

Vooreerst is er de bezorgdheid dat het concept Antropoceen de menselijke impact op de Aarde 'vernatuurlijkt.' Wat betekent dit? In essentie dat we door te spreken over het 'tijdperk van de mens,' suggereren dat alle mensen verantwoordelijk zijn. Anders gezegd, dat er iets intrinsieks slecht is aan de mens, waar we altijd en onontkoombaar onze stempel zullen drukken op het milieu.

Dit gaat over het (zeer Westerse) idee dat mensen losstaan van de natuur, en dat we dus ofwel moeten terugkeren naar de natuur ofwel erbovenuit stijgen. Vandaar de oproep van de ecomodernisten om ons te 'ontkoppelen' van de natuurlijke wereld door technologie. Vandaar ook de oproep van diepe ecologen om de natuur aan zich te appreciëren, zonder er onze menselijke noden en verlangens op te projecteren. En vandaar het idee dat alle mensen mee de oorzaak zijn van de huidige moeilijke situatie.

Het alternatief, zoals gesuggereerd door de milieutheoreticus Jim Proctor, is beseffen dat het Antropoceen er niet is 'vanwege' de mens.¹⁹ Dit vereist te erkennen dat zijn processen en gebeurtenissen talrijk zijn en onderling verweven – er is geen helder onderscheid tussen natuur en cultuur, menselijke verlangens en natuurkrachten.

Maar welke krachten zijn dan verantwoordelijk? In alle rapporten over klimaatverandering staat duidelijk dat de mens aan de basis ervan ligt. Hiertegen argumenteren kan ons gevaarlijk dicht bij de retoriek van de ontkenneren brengen.

Het is op dit punt dat we zouden kunnen kiezen voor optie C: vraag het aan een historicus. James W. Moore, een professor milieugeschiedenis, heeft zich afgevraagd of we echt met een beschuldigende vinger moeten wijzen naar stoommachines, atoomwapens, of de mensheid als een geheel.²⁰ Daarom pleit hij voor een totaal andere term: het 'Capitalocene:' het geologische tijdperk van het kapitalisme. Kort gezegd, het is niet de stoommachine die geleid heeft tot een gebruik van fossiele brandstof dat zonder voorgaande is – het zijn veeleer het bestuursstelsel en de sociale organisatie die de huidige globale veranderingen veroorzaakt hebben. Vereist waren het uitvaardigen van innovatieve eigendoms wetten geruggensteund door militaire macht en politiek, en ook het opzetten van ongelijke machtsrelaties tussen een kleine klasse van kapitalisten en de werkende armen, vrouwen, inheemse culturen, en andere beschavingen. Het zijn deze instellingen, ontwikkeld en geperfectioneerd over honderden jaren, die het mogelijk maakten om culturen te vernietigen en de hulpbronnen van de Aarde te overexploiteren, wat culmineert in onze huidige crisis.

Het is vreemd in hoeverre dit soort bredere sociale dynamiek totaal onbelicht is in het debat over het Antropoceen. Zo wordt er bijvoorbeeld vaak beweerd dat de uitvinding van het vuur de eerste vonk was die onontkoombaar zou leiden naar de immense voetafdruk van de mens op de Aarde. Dit is niet zomaar een randpositie. Andreas Malm merkt in een artikel in *Jacobin Magazine*²¹ op dat het idee wordt onderschreven door Paul Crutzen, Mark Lynas, en andere opmerkenwaardige wetenschappers zoals John R.

---

¹⁹ Jim Proctor. We have never been natural. Breakthrough 5 april 2013.

<http://thebreakthrough.org/index.php/programs/conservation-and-development/we-have-never-been-natural>.

²⁰ James W. Moore. The Capitalocene II.

http://www.jasonwmoore.com/uploads/The_Capitalocene_Part_II_June_2014.pdf.

²¹ Andreas Malm. The Anthropocene Myth. *Jacobin Magazine*, 30 maart 2015.

<https://www.jacobinmag.com/2015/03/anthropocene-capitalism-climate-change/>.

McNeill. Volgens hen volgt de afschuwelijke impact van klimaatverandering rechtstreeks uit het ogenblik waarop een groep hominiden vuur leerde maken.

Maar beweren dat de controle van het vuur een noodzakelijke voorwaarde was voor de menselijke vaardigheid om kolen te verbranden is één ding, argumenteren dat het de reden is waarom we momenteel met een klimaatcrisis worden geconfronteerd, is iets helemaal anders.

In een pittig artikel in *The Anthropocene Review*²² suggereren Malm en de prominente milieuhistoricus Alf Hornborg dat deze veronachtzaming voortkomt uit het feit dat de wetenschappers die de alarmbel luiden over het klimaat, getraind zijn in het bestuderen van de natuurlijke wereld, en niet van de mens. Om de echte oorzaken van de antropogene klimaatverandering te vinden volstaat het niet om de winden, de zeeën, de rotsen, en de bevolkingsgroei te bestuderen, maar moet ook gekeken worden naar de maatschappij en de geschiedenis. In het bijzonder, Moore echoënd, is het een vereiste te verstaan hoe technologische vooruitgang in de geschiedenis steeds weer aangedreven werd door ongelijke machtsrelaties tussen een minderheidselite en een onderworpen meerderheid. Malm en Hornborg zeggen hierover: "Geologen, meteorologen, en hun collega's zijn niet noodzakelijk goed toegerust om het soort dingen te bestuderen dat plaatsvindt tussen mensen (en noodzakelijkerwijs tussen hen en de rest van de natuur); de samenstelling van een rots of het patroon van een straalstroom verschillen nogal van fenomenen als wereldbeelden, eigendom en macht."

Bijgevolg moet het idee dat het Antropoceen de 'nieuwe realiteit' is die iedereen treft, in vraag gesteld worden. Inderdaad, gezien de bestaande machtsrelaties, zal de 'nieuwe realiteit' meer 'reëel' zijn voor de ene dan voor de andere. Voor de meeste mensen zal het meer ontbering en vechten voor het overleven betekenen, terwijl er voor enkelen comfortabele reddingsboten zullen zijn. Zo suggereren Malm en Hornborg dat Dipesh Chakrabarty, de wetenschapper die het concept vanuit een postkoloniaal perspectief omarmt, zijn positie zou moeten herdenken: klimaatverandering zelf is geen universele gelijkgeschakelaar, maar riskeert integendeel de kloof tussen rijk en arm te verdiepen.

Dit brengt ons bij een laatste probleem: de politiek. Indien, zoals veel Antropoceen-enthousiastelingen beweren, het concept helpt om mensen te laten begrijpen hoe diep de menselijke betrokkenheid in de Aardse systemen is, dan kan het ook leiden tot een beloftevolle politieke discussie die er de machtshebbers eindelijk op wijst dat er iets dient te gebeuren.

Echter, zoals Jedediah Purdy, professor aan de Duke University, opmerkt in het tijdschrift *Aeon*²³: "Beweren dat we leven in het Antropoceen is een manier om te zeggen dat we de verantwoordelijkheid voor de wereld die we creëren niet kunnen ontlopen. Tot daar alles goed. Het probleem begint wanneer dit charismatische, allesomvattende idee van het Antropoceen een universeel projectiescherm wordt en een versterker voor iedereen's geprefereerde versie van het 'verantwoordelijkheid nemen voor de planeet'."

Voor veel mensen betekent het Antropoceen dat er 'geen alternatief is.' Afhankelijk van persoonlijke overtuiging, leidt de term Antropoceen tot verschillende conclusies en oproepen tot actie. Zoals Purdy zegt: "Het Antropoceen lijkt niet veel geesten te veranderen... Maar het draait hen op tot voorbij het maximum. "

Is dit een probleem voor elk nieuw concept of is het inherent aan het Antropoceen? Gezien de vaagheid van het concept is dit volgens Purdy "een Rorschach vlek waarmee commentatoren onderscheiden wat de tijdperkbepalende verandering in de mens/natuur

---

²² Andreas Malm en Alf Hornborg. The geology of mankind? A critique of the Anthropocene narrative. *The Anthropocene Review* 1(1): 62–69. 7 januari 2014.

<http://anr.sagepub.com/content/early/2014/01/06/2053019613516291.abstract>.

²³ Jedediah Purdy. Anthropocene fever. *Aeon* 31 maart 2015. <https://aeon.co/essays/should-we-be-suspicious-of-the-anthropocene-idea>.

relatie is." Met de grote diversiteit aan opinies die beschikbaar is, zullen zij met de meeste politieke en ideologische invloed het debat uiteindelijk domineren.

Neem bijvoorbeeld Peter Kareiva, chief scientist bij het Nature Conservancy, die argumenteert dat het Antropoceen betekent dat we nu, meer dan ooit, moeten stoppen met proberen wildernis te beschermen en het kapitalisme te beschuldigen, en dat we integendeel ondernemingen moeten aanmoedigen om verantwoordelijkheid op te nemen voor, en controle over, de milieudiensten van de Aarde.

Kareiva's opinie is enorm populair geworden in het mainstream discours, maar impliceert ook dat de mens niet het huidige economische en politieke systeem zou moeten herdenken, maar voluit dient te gaan voor het verhandelbaar maken van alles.²⁴ Hoe vager het concept, hoe gevoeliger het dus kan zijn voor coöptatie. De vaagheid van de term heeft deels geleid tot zijn kameleon-achtig vermogen om in ieders agenda te passen.

Meer nog, aangezien het concept Antropoceen impliceert dat de mensheid als geheel de eerste verantwoordelijke is – en niet de relaties tussen mensen – verhindert het vruchtbare discussies, eerder dan ze aan te moedigen. Zoals Malm en Hornborg schrijven: "Het effect is het afblokken van elk perspectief op verandering."

Is de term nog nuttig?

Indien de kritieken hierboven steek houden, waarom denken klimaatwetenschappers en activisten dan nog steeds dat het Antropoceen concept nuttig is? Overtuigt het echt degenen die nog overtuigd moeten worden, of versluiert het veeleer de belangrijke discussies die we moeten hebben?

In discussies en gesprekken met vrienden en collega's, wordt er vaak op gewezen dat de kritieken van Malm en Hornborg voorbijgaan aan het originele nut van het concept. Zoals een professor geografie het schreef in een e-mail: "Voor mij opent het Antropoceen eerder de weg naar het soort exploratie waartoe de auteurs lijken uit te nodigen, dan dat het die weg zou afsluiten." Mijn vriend Aaron McConomy schreef het volgende op Facebook: "Ik heb het gevoel dat al deze discussies, theoretische beschouwingen zijn over wat er in de echte wereld gebeurt, maar niet echt weerspiegelen wat ik als actieve lezer en onderzoeker opvang... Het is zoals de meme der memen die reageert op andere memen, waarbij niemand exact schijnt te weten waarop ze eigenlijk aan het reageren zijn... Voor mij is de grotere vraag hoe we 'derde weg' discussies kunnen hebben. Waar de realiteit van het Antropoceen toe oproept is een diepgaand herwerken van sociaal-ecologische systemen. Weinig voorbeelden waarmee men komt aanzetten, zijn daarvoor geschikt."

Punt genoteerd. In plaats van te kibbelen over de betekenis van het Antropoceen, zouden we beter oplossingen vinden voor de vraagstukken waarmee we geconfronteerd worden. En terwijl de term een echt nut heeft voor geologen, kan het de broodnodige discussie over politieke alternatieven stimuleren. Dit is een steekhoudend antwoord op de problematisering van de term: alles welbeschouwd, de term is bruikbaar gebleken in het op gang brengen van een belangrijk debat.

Maar welk soort debat? Aangezien het Antropoceen de mens aanduidt als de hoofdschuldige van de huidige situatie waarin de Aarde verkeert, wijst het niet echt naar de minderheid die de meeste schade heeft aangericht, noch verbreedt het de discussie naar hen die het meest geraakt worden door klimaatverandering maar wiens rol in het veroorzaken ervan werkelijk nul is.

Leunen op een alomvattende geologische (en biologische) term om onze situatie te beschrijven, houdt het risico in te helpen om alternatieve opinies, alternatieve verhalen,

---

²⁴ Timothy Shenk. Booked #3: What Exactly Is Neoliberalism? Dissent Magazine. 2 april 2015. <https://www.dissentmagazine.org/blog/booked-3-what-exactly-is-neoliberalism-wendy-brown-undoing-the-demos>.

en alternatieve politiek monddood te maken. Zoals Malm en Hornborg benadrukken: "Indien klimaatopwarming het gevolg is van de kennis van het vuur, of van een andere eigenschap die de menselijke soort verworven heeft ergens lang geleden in zijn evolutie, hoe kunnen we ons dan zelfs nog maar het ontmantelen van de fossiele economie verbeelden? [Argumenteren dat de klimaatopwarming veroorzaakt is door één soort] bevordert de mystificatie en politieke verlamming."

Het valt moeilijk te bepalen of de term een goed debat gemiddeld schaadt of het eerder aanmoedigt. Maar als we de talrijke wendingen in acht nemen die de term sinds zijn ontstaan heeft gekend, is het aan te raden de kritiek ernstig te nemen. Dit soort beladen termen moet met zorg gehanteerd worden, en we moeten goed nadenken wanneer en waarom we de term zouden gebruiken.

Ja, 'Antropoceen' kan nuttig zijn om de geschiedenis van het leven op Aarde te vertellen. Het kan ook illustreren hoe diep de mens de Aardse systemen heeft veranderd. Ook suggereert het dat we onmogelijk terug kunnen keren naar de 'ongerepte' natuur die bestond voor de mens, zoals cultuurcritici lang hebben beweerd. Vanuit een geologisch perspectief is de term ongelooflijk aantrekkelijk om aan te geven dat de impact van de mens op de aardkorst zo diep is dat toekomstige aardbewoners, wanneer ze aan het graven gaan, een aardlaag zullen ontdekken die helemaal doordrongen is van de mens. Dit geologische feit is een prachtig beeld om al het bovenstaande uit te drukken.

Maar de term helpt niet noodzakelijk, zoals uitvoerig beargumenteerd, om de systemen die klimaatverandering bestendigen in vraag te stellen. Omdat hij de mensheid als geheel aanduidt, toont hij niet dat ons probleem politiek is, steunend op een onevenwichtige machtsverdeling. Door de startdatum van het Antropoceen open te laten (sommigen zeggen 50 jaar geleden, anderen 400 jaar, nog anderen 10.000, en weer anderen 50.000), faalt het woord om de hoofdrolspelers van de huidige ecologische crisis aan te duiden.

Zoals 'duurzaamheid,' 'ontwikkeling,' 'natuurlijk,' of 'groen,' is de term zo vaag dat hij door om het even wie kan gebruikt worden, voor het uitdagen van de machthebbers, om een snel centje te verdienen, of om een onderzoeksbeurs te scoren. Terwijl de term kan gebruikt worden om te argumenteren voor actie tegen klimaatverandering, kan hij even goed gebruikt worden om het aanboren van bijkomende olievelden te steunen ("och wat maakt het ook uit, we leven toch in het tijdperk van de menselijke superioriteit!")

Je kan je afvragen of dit niet het geval is met alle woorden? Dat is het niet. Er zijn veel termen in gebruik bij de klimaatbeweging die zowel krachtig als moeilijk te ontvreemden zijn: degrowth,²⁵ klimaatgerechtigheid, ecocide,²⁶ ecologische schuld, en 350 ppm zijn er maar enkele van.

Het punt is niet dat het gebruik van Antropoceen zou moeten opgegeven worden – de term heeft duidelijk zijn nut gehad. Maar moet het, zoals in de voorbeelden hierboven, een strijdkreet zijn van klimaatwetenschappers en activisten? Moet het gebruikt worden als gespreksopener, in de hoop dat het de machthebbers zal overtuigen hun politiek te veranderen? Moet het kritiekloos gebruikt worden als het hoofdthema van talrijke wetenschappelijke congressen? Misschien niet.

Besluit: waarheen met het Antropoceen?

Woorden zijn machtig.

Zoals veel klimaatactivisten weten, is klimaatverandering een strijdperk van woorden. '350.org' is genoemd naar de concentratie van 350 parts per million CO₂ in de atmosfeer

---

²⁵ Giorgos Kallis. Putting a pig on the tracks: Five arguments in favor of Degrowth. Uneven Earth 6 maart 2015. <http://www.unevenearth.org/2015/03/putting-a-pig-on-the-tracks-five-arguments-in-favor-of-degrowth/>.

²⁶ Vijay Kolinjivadi. Reversing the commodification trap: The case for an international ecocide law. Uneven Earth 13 september 2014. <http://www.unevenearth.org/2014/09/reversing-the-commodification-trap-the-case-for-an-international-criminal-law-on-ecocide/>.

die door wetenschappers als nog acceptabel wordt beschouwd. 'Klimaatgerechtigheid' refereert naar het feit dat klimaatverandering verschillende mensen ongelijk zal treffen, en dat de klimaatbeweging zij aan zij moet strijden met mensen die systematisch onderdrukt worden op andere manieren. 'Klimaatchaos' ontstond om de zaken duidelijk te stellen, dat klimaatverandering zal zorgen voor een ontwrichting van de normale weerpatronen, eerder dan, zoals 'opwarming' schijnt te suggereren, een globale trage verhoging van de temperatuur.

Elk begrip zag een cyclus van early adopters, een groeiend gebruik, paradigmaverschuivingen in de algemene discussie, en daarna vaak kritiek gevolgd door een traag opgeven van de term.

Sommige concepten geïntroduceerd door vroegere sociale bewegingen blijven in gebruik: sociale gerechtigheid, burgerlijke ongehoorzaamheid, mensenrechten. Deze termen verwoorden zowel het probleem als de strategie, zijn politiek zonder teveel af te schrikken, en kunnen moeilijk ontvreemd worden door apolitieke actoren. Daarom blijven ze ook bruikbaar voor de sociale bewegingen van vandaag. 'Antropoceen' is niet zo een woord: het is voldoende vaag om door om het even wie gebruikt te worden, het is angstaanjagend zonder een uitweg te suggereren. Het heeft flair, het is aantrekkelijk, maar het mist macht.

Waarom is dit van belang? Woorden kunnen bewegingen maken of kraken. Wanneer een beweging verzamelen blaast rond één term – bijvoorbeeld burgerrechten – verandert de manier waarop het publiek en dus de politiek het probleem percipieert. De manier waarop een probleem wordt gedefinieerd, de slogans van de actiegroepen, zijn ongelooflijk belangrijk om de noodzakelijke politieke veranderingen te bewerkstelligen. Helaas faalt de term 'Antropoceen' om de huidige situatie adequaat te framen, en daarom laat hij iedereen toe om de term te gebruiken ter promotie van de eigen oplossingen. Waar de term zeker veel discussies in gang heeft gezet, is hij noch politiek, noch precies, en zal hij daarom nooit leiden tot een goede, uitdagende, discussie. En juist nu is er echt nood aan discussies die uitdagend zijn.

Maar, willen of niet, 'Antropoceen' is er en heeft de manier waarop we denken en praten over de wereld al veranderd. Wetenschappers zullen de term blijven citeren, sociale theoretici zullen hem bestuderen, en in de media opgevoerde specialisten zullen hem gebruiken om wat dan ook in het ondermaanse te verantwoorden. Het is een 'meme der memen, reagerend op andere memen' geworden.

Aaron Vansintjan

Aaron Vansintjan bestudeert ecologische economie, voedselsystemen, en stedelijke verandering. Hij is co-editor van Uneven Earth en geniet van journalistiek, wilde fermentatie, dekolonisering, degrowth, en lange fietstochten.

Bron: Uneven Earth, 16 juni 2015: <http://www.unevenearth.org/2015/06/the-anthropocene-debate/>

Vertaling: Luc Geeraert.

Aardewerk Zomerweek

Dit artikel verschijnt in het kader van de Aardewerk Zomerweek "Het 'Tijdperk van de Mens': Over Leven in het Antropoceen," die zal doorgaan in "La Bavière" in Chassepierre van 10 tot en met 16 augustus 2016.

Anneleen Kenis en Matthias Lievens begeleiden deze week. Er zal worden ingezoomd op recente discussies in de politieke ecologie rond het Antropoceen. We stellen ons de vraag wat dit betekent voor ecologische politiek vandaag en welk alternatief we naar voren kunnen schuiven.

Meer *info* vind je in de folder die bij deze Aarde-Werk-Brief is gevoegd, of op de website (www.aardewerk.be).

Inschrijven kan nog steeds telefonisch op 0485/965644 of per mail naar info@aardewerk.be.

Opinie: Tien beleidsvoorstellen voor het Nieuwe Links

Begin van dit jaar 2015, toen de verkiezingen in Griekenland nog moesten plaatsvinden, publiceerde professor Giorgos Kallis een beginseltekst, waarin hij tien beleidsvoorstellen voor het Nieuwe Links in heel Europa deed. Zijn ze achterhaald door de werkelijkheid? Of worden ze er juist door bevestigd? Kallis schreef samen met Giacomo D'Alisa en Federico Demaria het boek "Degrowth: A vocabulary for a new era."

In ons nieuwste boek "Degrowth: A vocabulary for a new era" doen we uit de doeken dat economische groei in vergevorderde economieën niet alleen moeilijker en moeilijker wordt, maar dat groei bovendien sociaal en ecologisch niet duurzaam is. Het klimaat, de welvaartsstaat, of sociale banden die al jaren bestaan, worden allemaal geofferd om de honger van de groeigod te stillen.

Net zoals terminaal zieke patiënten, worden hele bevolkingen gevraagd om te lijden zonder doel, zodat hun economieën een paar extra decimalen zouden scoren op de schaal van het BBP (Bruto Binnenlands Product) om de winsten van de één procent rijksten te onderhouden.

In theorie is groei nodig om schulden af te betalen, nieuwe jobs te scheppen en om het inkomen van de armsten te doen stijgen. In de praktijk daarentegen steken we na decennia van groei nog altijd in de schulden en zowel de jeugdwerkloosheid als armoedecijfers blijven even hoog als ooit tevoren. We wentelden onszelf in schulden om te groeien en nu zijn we verplicht om te groeien om onze schulden af te betalen.

Degrowth: bloeien zonder groei

Degrowth is een oproep om het sociale denkbeeld te dekoloniseren van de ideologie waarin het pad richting toekomst enkel uit groei bestaat. Degrowth is niet hetzelfde als een recessie. Het is de hypothese dat we wel kunnen varen zonder economische groei.

Met andere woorden: we kunnen betekenisvol werk hebben zonder de nood aan eeuwigdurende groei, een functionele welvaartsstaat onderhouden zonder dat de economie elk jaar opnieuw groter wordt, en de gelijkheid doen toenemen en armoede verdrijven zonder ieder jaar meer en meer geld te hoeven accumuleren.

Degrowth tart niet enkel de uitkomsten, maar de ware geest van het kapitalisme. Kapitalisme kent geen grenzen, weet enkel uit te breiden en creëert terwijl het vernietigt. Kapitalisme kan niet en weet niet hoe te bedaren. Kapitalisme kan alles verkopen, behalve 'minder.'

Degrowth biedt een nieuw verhaal voor een radicaal links dat voorbij het kapitalisme wil gaan, zonder de autoritaire en productivistische ervaringen te reproduceren van echt bestaand socialisme (of wat sommigen 'staatskapitalisme' noemen).

Groeibetovering

Een nieuw Links, nieuw in termen van ideeën maar ook in termen van de jonge leeftijd van haar leden, is aan het opkomen in Europa – van Spanje en Catalonië tot Griekenland, Slovenië en Kroatië. Zal dit nieuwe Links ook groen zijn en een alternatief coöperatief model voor de economie voorstellen geïnspireerd door degrowth-ideeën? Of zal dit nieuwe Links, net zoals het nieuwe Links in Latijns-Amerika, gedreven worden door de eisen van het mondiaal kapitalisme, de expansieve logica van het kapitalisme reproduceren, enkel de multinationale ondernemingen vervangen door nationale varianten en het volk de kruimels ietwat beter toebedelen?

Veel mensen die sympathie hebben voor de ideeën en kritiek die we uiten in ons boek, melden ons dat hoewel de degrowth-kritiek redelijk klinkt, de voorstellen vaag zijn en sowieso nooit in de praktijk gebracht kunnen worden. Het lijkt gemakkelijker om zich het

einde van de wereld voor te stellen of zelfs het einde van het kapitalisme, dan het einde aan de groei.

Zelfs de meest radicale politieke partijen durven het D-woord niet uit te spreken, of durven op zijn minst de wenselijkheid van groei in twijfel te trekken. Om deze groei betovering te doorbreken, hebben wij van Research & Degrowth in Barcelona beslist om enkele van onze beleidsvoorstellen op te lijsten. Deze voorstellen worden meer gedetailleerd bediscussieerd in ons boek.

Onze tien beleidsvoorstellen

In wat volgt presenteren we tien voorstellen die aan Spanje en Catalonië deden, die we voorlegden aan progressieve politieke partijen zoals Podemos, the United Left, the Catalan Republican Left, CUP en Equo. De context naar waar deze voorstellen refereren is specifiek, maar met bepaalde verbeteringen en wijzigingen zijn ze ook elders toepasbaar en relevant voor radicale Linkse en Groene politieke partijen over heel Europa.

1. Schuldenaudit door burgers

Een economie kan niet gedwongen worden om al groeiend de geaccumuleerde schulden, die bijdroegen aan de fictieve groei uit het verleden, op te lossen. Het is essentieel om schuld niet enkel te herstructureren, maar ook om een deel ervan te elimineren met een schuldenaudit door burgers. Deze schuldenaudit vormt een onderdeel van een nieuwe en werkelijk democratische cultuur. Zo'n eliminatie dient niet gerealiseerd te worden op de kosten van spaarders en mensen met een bescheiden pensioen, hetzij in Spanje of elders. De schulden van diegenen met aanzienlijke inkomens en bezittingen hoeven niet kwijtgescholden te worden. Zij die lenen om te speculeren zouden de verliezen moeten dragen. Eens de schuld is gereduceerd, zullen 'caps' op koolstof en grondstoffen (zie 9) garanderen dat dit niet gebruikt wordt als opportuniteit voor meer groei en consumptie.

2. Kortere werkweek (werkdelen)

Verminder de werkweek tot minstens 32 uur en ontwikkel programma's om bedrijven en organisaties te ondersteunen die jobdelen mogelijk willen maken. Dit dient zo georganiseerd te worden, dat het inkomensverlies door minder te werken enkel de hoogste tien procent van de inkomens beïnvloedt. Aangevuld met de milieulimieten en de belastinghervorming (zie 9 en 4), zal het moeilijker zijn om deze vrijgemaakte tijd te gebruiken voor materiële consumptie.

3. Basis- en maximuminkomen

Stel een minimum inkomen voor alle Spaanse inwoners in tussen 400 en 600 euro per maand, betaald zonder enige vereiste of voorwaarde. Een recente studie toont dat dit uitvoerbaar is in Spanje zonder het belastingsysteem serieus onder handen te nemen. Ontwerp dit beleid samen met andere belasting- en werkhervormingen zodat ze het inkomen van de armste 50 procent doen stijgen, terwijl ze dat van de top tien procent doen dalen om de verandering te financieren. Het maximum inkomen voor elke persoon, uit zowel werk als uit kapitaal, dient niet hoger te zijn dan 30 maal het basisinkomen (12.000 – 18.000 euro per maand).

4. Groene belastinghervorming

Stel een boekhoudsysteem in om doorheen de tijd het belastingstelsel te hervormen van één dat nu grotendeels gebaseerd is op werk naar één gebaseerd op het gebruik van energie en grondstoffen. De belastingen op de laagste inkomens kunnen verlaagd worden en een koolstofbelasting kan hiervoor compenseren. Stel een belastingtarief in van 90 procent op de hoogste inkomens (zulke tarieven waren gangbaar in de VS in de jaren '50). Hoge inkomens- en kapitaalbelastingen zullen positionele consumptie een halt toeroepen en de incentives voor excessieve inkomsten, die financiële speculatie voeden, in de kiem smoren. Pak de kapitaalweelde aan via een erfbelasting en hoge belastingen

op eigendom die niet bestemd is voor gebruik, zoals bijvoorbeeld op tweede of derde verblijven van individuen of op grote landgoederen.

5. Stop de subsidies aan en het investeren in zwaar vervuilende activiteiten

Doe dit door de bevrijde publieke fondsen te verplaatsen richting schone productie. Draai de publieke investeringen en subsidies volledig terug in private transportinfrastructuur (zoals nieuwe wegen en de uitbreiding van luchthavens), militaire technologie, fossiele brandstoffen en mijnbouwprojecten. Gebruik de uitgespaarde fondsen om te investeren in publieke plattelands- en stadsruimte – zoals pleinen, verkeersvrije voetgangerszones – en om openbaar vervoer en fietsenverhuur te subsidiëren. Ondersteun de ontwikkeling van kleinschalige gedecentraliseerde hernieuwbare energie onder lokale en democratische controle, in plaats van gecentraliseerde en grootschalige macrostructuren onder de controle van privébedrijven.

6. Ondersteun de alternatieve, solidaire samenleving

Ondersteun de non-profit coöperatieve economische sector die in Spanje bloeit met subsidies, belastingvrijstellingen en wetgeving en neem ook alternatieve voedselnetwerken, coöperaties en netwerken voor basisgezondheidszorg, coöperaties voor cohousing, krediet, onderwijs, kunstenaars en andere werkers op in dit verhaal. Faciliteer de decommercialisering van plaatsen en activiteiten zoals zorg en creativiteit door wederzijdse steungroepen, gedeelde kinderopvang en sociale centra bij te staan.

7. Optimaliseer het gebruik van gebouwen

Stop met het bouwen van nieuwe huizen, herstel de huidige huizenvoorraad en ondersteun de volledige bezetting van woningen. Deze doelstellingen kunnen in Spanje behaald worden door verlaten, leegstaande en tweede verblijven serieus te belasten en door het sociale gebruik van huizen tot een prioriteit te maken. Als dit onvoldoende is, ga dan over tot de sociale onteigening van leegstaande huizen van private investeerders.

8. Reduceer reclame

Stel zeer beperkende criteria in voor reclame in openbare ruimtes. Zo wordt het voorbeeld van de stad Grenoble gevolgd. Maak het verstrekken van informatie prioritair en reduceer massaal eender welk commercieel gebruik. Richt comités op om de kwantiteit en kwaliteit te controleren van reclame die is toegestaan in de massamedia en belast reclame in overeenstemming met de doelstellingen.

9. Stel milieulimieten in

Stel absolute en dalende 'caps' in voor de totale hoeveelheid koolstofdioxide die Spanje mag uitstoten en voor de totale kwaliteit van fysieke grondstoffen die het gebruikt. Deze limieten omvatten eveneens de emissies en grondstoffen die in de, vaak vanuit het globale Zuiden, geïmporteerde producten vervat zitten. Deze 'caps' zullen gelden voor de hoeveelheid koolstofdioxide, materialen, watervoetafdruk en de gebruikte oppervlakte om gewassen te telen. Soortgelijke limieten kunnen gegrondvest worden voor andere milieudrukken zoals het oppompen van water, de totale bebouwde oppervlakte en het aantal vergunningen voor toeristische bedrijven in verzadigde zones.

10. Schaf het gebruik van BBP af als indicator voor economische vooruitgang

Als het BBP een misleidende indicator is, dan moeten we het gebruik ervan stopzetten en op zoek gaan naar andere welvaartsindicatoren. Statistieken over de monetaire en fiscale nationale rekeningen kunnen verzameld en gebruikt worden, maar economisch beleid dient niet uitgedrukt te worden in termen van BBP-doelstellingen. Er dient een debat opgestart te worden over de grond van welzijn waarbij gefocust wordt op wat te meten valt in plaats van hoe het gemeten wordt.

Deze voorstellen zijn complementair en dienen samen geïmplementeerd te worden. Milieulimieten vaststellen zouden bijvoorbeeld groei kunnen reduceren en werkloosheid creëren, maar werkdelen samen met een basisinkomen zal de jobcreatie en sociale zekerheid ontkoppelen van economische groei.

Het opnieuw toewijzen van investeringen van vuile naar schone activiteiten en de hervorming van het belastingsysteem zullen verzekeren dat er een groenere economie ontstaat. Terwijl stoppen met het uitdrukken van economie in BBP-termen ons verzekert dat deze transitie meetelt als een succes en niet als een mislukking.

Tot slot zullen de belastingwijzigingen en reclamebeperkingen positionele consumptie temperen en het gevoel van frustratie dat gepaard gaat met een groeigebrek, verminderen. Investeren in de 'commons' en gedeelde infrastructuur zal zorgen voor een toename van onze welvaart, zonder groei.

Het Nieuwe Links: Podemos

We verwachten niet dat linkse partijen om degrowth tot hun slogan te bombarderen. We begrijpen de moeilijkheden om dit plotseling te confronteren met het diep gewortelde gezond verstand. Maar we verwachten wel dat radicale linkse partijen stappen zetten in de juiste richting en goede beleidsalternatieven – zoals onze voorstellen – nastreven, onafhankelijk van hun effect op groei. We verwachten van echte linkse partijen dat ze vermijden om het herlanceren van economische groei als doel te bestemmen. En we verwachten van hen om klaar te staan en ideeën te hebben over wat hen te doen staat wanneer de economie weigert te groeien. Is dit een redelijke verwachting met het huidige politieke giswerk bijvoorbeeld in zuidelijk Europa? Ja en nee.

Het in november gepubliceerde economisch beleidsontwerp van Podemos heeft vele elementen die overeenstemmen met onze voorstellen hierboven. Het document stelt groei niet als strategisch doel. Het laat elke referentie naar BBP achterwege. Het ontwerp stelt voor om de werkweek te reduceren tot 35 uur, het pint een minimum gegarandeerd inkomen vast voor werklozen, het roept op tot de kwijtschelding van een deel van de huishoudelijke en openbare schuld en het promoot een investeringsshift in de richting van zorg, educatie en de groene economie waarbij het de bevrediging van basisbehoeften via een 'ecologisch duurzame consumptie' als hoofddoel stelt.

Het beleid kan verder gaan door belastingen te verschuiven van arbeid naar grondstoffen, milieulimieten in te stellen, reclame te beperken, het basisinkomen te veralgemenen en de welvaartsstaat te hervormen door manieren te vinden om de in Spanje florerende solidariteitseconomie te veralgemenen en zo levensvatbare en lagekostenoplossingen te bieden voor gezondheid, zorg en educatie.

De tegenstelling is groot met Griekenland, waar het veel moeilijker is om groei te negeren door de enorm dreigende schuld en de noodzaak om te ontsnappen aan het sociaal desastreuze besparingsbeleid en aan structurele aanpassingen opgelegd door de Trojka.

Het Nieuwe Links: Syriza

Syriza confronteert besparingen terecht met een voorstel om een deel van Griekenlands publieke schuld kwijt te schelden. Helaas wordt het doel van zo'n schuldenkwijtschelding gezien als een manier om groei te herlanceren. Hierbij neemt Syriza Joseph Stiglitz' voorstel voor een 'groeiclausule' over, waarbij de overblijvende schuld gefinancierd zal worden door groei.

Syriza stelt een 'European New Deal' voor en omhelst openbare investeringen die groei zullen aansporen in Griekenland. In tegenstelling tot Podemos spreekt Syriza niet over een 'groene' New Deal, of over een verschuiving van conventionele naar schone industrieën of van grondstoffenintensieve sectoren naar zorg en educatie.

Binnen het huidige giswerk van Europese mogelijkheden, de dictatuur van markten en de Duitse besparingsdrang, komt Stiglitz' voorstel voor Syriza als radicaal voor de dag. Stiglitz' plan heeft magere kansen om gerealiseerd te worden, om Griekenland dramatische sociopolitieke gebeurtenissen te besparen en om een politieke omwenteling in de EU te bewerkstelligen. Wanneer we ervan uitgaan dat Syriza haar strategie op een dag implementeert, dan is het de vraag wat te doen wanneer zelfs na een schuldenherschikking de verklaarde groei er niet door komt.

Zou Syriza terugspringen naar een linkse versie van het besparingsbeleid zoals 'socialisten' als Hollande deden in Frankrijk, toen ze met hetzelfde probleem geconfronteerd werden?

Zou Syriza het huidige extractief model van ontwikkeling, het exploiteren van het Griekse milieu voor grondstoffen, exporten en toerisme zelfs nog intensiever najagen? Zelfs als dit tegen de wensen zou ingaan van Syriza's politieke basis, die in de frontlinie staat van de huidige strijd tegen extractieve projecten?

Of zou Syriza stoppen en luisteren naar haar jeugd? De jeugd die betrokken is in de bloeiende Griekse solidaire economie en probeert te ontcijferen en te bedenken hoe deze lokale voorbeeldexperimenten veralgemeend kunnen worden in een nieuwe basis voor de gehele nationale economie? Het is geen gemakkelijke daad, maar van radicaal links werd nooit verondersteld om de gemakkelijke weg te volgen.

Giorgos Kallis

Giorgos Kallis, geboren in Griekenland, is professor ICREA aan de Autonome Universiteit van Barcelona en gastprofessor aan de SOAS in Londen. Hij werkt voor Research & Degrowth, met als specialiteit ecologische economie en politieke ecologie. De oorspronkelijke versie van zijn tekst verscheen hier op The Press Project.

Bron: De Wereld Morgen, 2 juli 2015: <http://www.dewereldmorgen.be/artikel/2015/07/02/tien-beleidsvoorstellen-voor-het-nieuwe-links>.

Vertaling: Jonas Van der Slycken.

De constant rondvliegende student wordt een anachronisme

Enkele weken geleden gaf ik voor een grote groep studenten en andere geïnteresseerden aan de universiteit van Gent een presentatie over mijn tegendraadse nieuwe boek *Filosofie van de Eenvoud*. De kernstelling van dit boek is dat vereenvoudiging en matiging van onze levensstijlen zullen leiden tot een verrijking van ons bestaan. Niet alleen maakt een eenvoudiger levensstijl ons vrijer en gelukkiger, maar ook het milieu en klimaat kunnen niet zonder een radicale aanpassing van onze hedendaagse manieren van leven en onze gemiddelde Ecologische Voetafdruk (ecological footprint).

De gemiddelde student zit wat dit betreft in een tamelijk lastig parket. Aan ene kant hebben studenten meestal slechts een kleine woning, hebben zij geen auto, fietsen zij doorgaans veel en zijn steeds meer van hen vegetarisch of veganistisch gaan eten. Aan de andere kant zijn moderne studenten bijzonder reislustig en nemen zij naar verhouding veel vaker het vliegtuig dan de gemiddelde burger. Steeds grotere groepen van de doorsnee studentenpopulatie volgen een deel van hun studie in het buitenland. Dit verbreedt zonder meer hun wetenschappelijke en maatschappelijke horizon en kan ook hun toekomstige kansen op de ongekend competitieve arbeidsmarkt vergroten.

Het gevolg is echter dat waar de gemiddelde Nederlandse burger een ecologische voetafdruk van rond de 4,5 hectare per jaar bezit, de gemiddelde student 7 à 8 hectare nodig heeft voor zijn impact op het milieu en het klimaat. De veelal aan de buitenkant 'groen' ingestelde en ecologisch bewuste studenten blijken in de praktijk bijna twee keer zoveel CO₂ en andere klimaatemissies uit te stoten dan de gemiddelde welvarende burger die doorgaans tamelijk conservatief stemt en die zich relatief weinig zorgen maakt over de toestand van het milieu en het klimaat.

Dit leidt tot de vreemde paradox dat jonge, progressief en naar verhouding 'groen' stemmende studenten zich in de praktijk van alledag ontwikkelen tot tamelijk grote vervuilers en uitstoters van klimaatgassen, zelfs tot aan de dubbele hoeveelheden die hun veel conservatiever stemmende ouders en grootouders uitstoten.

Wat te doen? Over algemeen bestaat er behoorlijk veel begrip en sympathie voor de intercontinentaal vliegende student die een half jaar in Azië of Zuid-Amerika rondreist. We gunnen het hen om zich breder te oriënteren, meer van de wereld te zien en hierbij ook de nodige levenservaring op te doen. Ook wanneer een student academische vakken gaat volgen in een heel ver buitenland wordt dit over het algemeen als positief beoordeeld. Men wordt hier zelfstandig en zelfredzaam van en doet voor het hele leven vele nuttige sociale en academische contacten op.

Toch werpt zich inmiddels de vraag op of ook die studenten die zo graag met het vliegtuig op vakantie gaan of die voor hun studie lukraak in dat vliegtuig stappen hun gedrag niet zullen moeten aanpassen. Beseffen zij überhaupt wel dat hun vlieggedrag de klimaatverandering en opwarming van de aarde bevordert en dat ook zij voortaan zich als verantwoordelijke burgers dienen op te stellen? Kunnen zij niet op zoek gaan naar alternatieve vakantie- en studiemogelijkheden die dichterbij huis liggen en toch leerzaam en interessant zijn.

Ook voor studenten geldt dat met name intercontinentale vluchten beter vermeden kunnen worden en alleen in het uiterste geval mogen plaatsvinden. Het zou wel een bijzonder elitaire opvatting zijn wanneer wordt gedacht dat zij zich van deze logische algemene vuistregel niets zouden hoeven aan te trekken.

Wat ik graag zou zien? Om te beginnen dienen ook studenten zich kritisch op de hoogte te stellen van de milieu- en klimaatimpact van hun levensstijl en gedragingen. Ten tweede zouden universiteiten evident minder nadruk kunnen leggen op de voordelen van internationalisering van het onderwijs: voortaan dienen ook de milieugevolgen te worden meegewogen. Ten derde moeten student ervoor waken dat zij louter om recreatieve

redenen om de haverklap in het vliegtuig te stappen: van verantwoordelijk denkende burgers – jong of oud - die zich zorgen maken over de toekomst van de planeet aarde verwacht men meer zelfstandig denkvermogen en een hoger moreel normbesef.

We zullen er niet aan ontkomen om een CO₂ belasting op vliegen te gaan invoeren, om zowel de gewone burgers en reguliere studenten bewuster te maken van de maatschappelijk en ecologische kosten van regelmatig vliegen. Dit zal voor velen van ons geen aangename boodschap zijn, maar er wel toe leiden dat er in de toekomst terughoudender zal worden omgegaan met de 'zogenaamde vrijheid om onbeperkt te reizen,' want die heeft nooit bestaan en zal steeds meer worden beperkt om onomkeerbare schade aan het klimaat te beperken.

Marius de Geus

Marius de Geus is universitair docent op het terrein van de politieke theorieën aan de Universiteit Leiden. Hij houdt zich bezig met vraagstukken over een duurzame economie en de politieke en maatschappelijke betekenis hiervan.

Chileens econoom Manfred Max-Neef: De VS is een 'onderontwikkelande natie' aan het worden

Amy Goodman: Terwijl president Obama bericht te overwegen om een voormalige bedrijfsleider uit te horen om zijn volgende top economische adviseur te worden, stellen vele economen de richting die de VS op gaat in vraag. Gedurende onze trip naar Bonn vorige week had ik de kans om te spreken met de veelgeprezen Chileense econoom Manfred Max-Neef. Hij won de *Right Livelihood Award* in 1983, twee jaar na de publicatie van zijn boek "Outside looking In: Experiences in Barefoot Economics." Ik begon met hem te vragen wat 'barefoot economics' is.

Manfred Max-Neef: Wel, het is een metafoor, maar een die ontstond vanuit een concrete ervaring. Ik werkte voor ongeveer tien jaar van mijn leven in gebieden met extreme armoede in de Sierras, in de jungle en in stedelijke gebieden in verschillende delen van Latijns-Amerika. En in het begin van die periode, was ik een dag in een Indiaans dorp in de Sierra in Peru. Het was een slechte dag. Het had de hele dag geregend. En ik stond in de sloppenwijken. Tegenover mij stond een andere man in de modder - niet in de slum, maar in de modder. We keken naar elkaar. Het was een kleine man. Mager, hongerig, werkloos, vijf kinderen, een vrouw en een grootmoeder. En ik was de welgestelde econoom van Berkeley die daar heeft les gegeven en dat nog steeds doet. We waren naar elkaar aan het kijken en opeens realiseerde ik me dat ik niets samenhangends kon vertellen aan die man in die omstandigheden, dat mijn hele taal als econoom volkomen waardeloos was. Moest ik hem vertellen blij te moeten zijn omdat het BNP pakweg vijf procent gestegen was? Alles leek absurd.

Dus ik ontdekte dat ik geen taal had in die omgeving en een nieuwe moest uitvinden. Dat is de oorsprong van de metafoor van Barefoot economics, die concreet slaat op de economische wetenschap die een econoom die in de modder durft te stappen moet bedrijven. Het punt is dat economen armoede bestuderen en analyseren in hun propere kantoren, al de statistieken hebben en modellen maken en overtuigd zijn dat ze alles weten wat er maar te weten valt over armoede. Maar ze begrijpen armoede niet en dat is het grote probleem, wat ook de reden is waarom er nog steeds armoede is. Dit veranderde mijn leven als econoom helemaal. Ik verzong een taal die coherent is voor die situaties en voorwaarden.

AG: Wat is die taal? Hoe pas je economie toe of laat je die concrete situaties uitleggen hoe de economische wetenschap verandert?

MMN: Nee, het gaat veel dieper. Ik bedoel dat het geen recept is dat zo typisch is voor jouw land; vijftien lessen met 'gegarandeerde tevredenheid of je geld terug'. Dat is niet het punt. Het gaat veel dieper. Laat het me zo stellen dat we een punt hebben bereikt in onze evolutie waarop we veel weten. We weten verschrikkelijk veel, maar we begrijpen bijzonder weinig. Nooit in de menselijke geschiedenis is er zulk een accumulatie van kennis geweest als in de laatste 100 jaar. Wat heeft dat met ons gedaan? Waar diende die kennis voor? Wat hebben we ermee gedaan? Kennis alleen is niet voldoende, we missen begrip.

Om een voorbeeld te geven; laat ons aannemen dat men alles heeft bestudeerd wat er te bestuderen valt over een fenomeen dat we liefde noemen vanuit een theologisch, sociologisch, antropologisch, biologisch en zelfs biochemisch standpunt. Het resultaat is dat je alles zal weten over de liefde. Maar vroeg of laat zal je begrijpen dat je er niks van begrijpt tenzij je verliefd bent geweest. Dit betekent dat je slechts dat waarvan je deelachtig wordt kan trachten te begrijpen. Als we verliefd zijn, zoals het Latin lied verteld, zijn we veel meer dan twee. Wanneer je ergens thuis hoort, begrijp je. Wanneer je gescheiden bent, kan je kennis vergaren. Dat was de functie van de wetenschap. Maar nu is wetenschap in deeltjes onderverdeeld, terwijl begrip holistisch is.

Hetzelfde gebeurt met armoede. Ik begreep armoede omdat ik daar was. Ik leefde, at en sliep met hen. Dan begin je te leren dat er in die omgeving andere waarden en principes gelden dan die vanwaar je afkomstig bent en dat je enorm veel fantastische dingen kan leren in het bijzijn van armoede. Wat ik van de armen leerde was veel meer dan wat ik op de universiteiten leerde maar maar heel weinig mensen hebben die ervaring. Ze bekijken het van de buitenkant in plaats van het te beleven langs de binnenkant.

En je leert buitengewone dingen. Het eerste dat je leert, is dat bij mensen die willen werken om uit de armoede te raken, dat er een enorme creativiteit bestaat bij de armen. Je kan geen idioot zijn als je wil overleven. Op elk moment moet je denken, wat nu? Wat weet ik? Welke truc kan ik hier gebruiken? Wat is dit en dat? Zo is je creativiteit constant. Daarbij komen netwerken van samenwerkingen, wederzijdse hulp en andere soorten van bijzondere dingen die je niet meer zal vinden in onze dominante samenlevingsvorm die individualistisch, hebberig en egoïstisch is. Het is compleet het tegenovergestelde van wat je daar vindt. En soms is het zo schokkend dat je mensen vindt in armoede die veel gelukkiger zijn dan diegenen die je tegenkomt in je eigen omgeving, wat ook betekent dat armoede niet slechts een kwestie van geld is. Het is een veel meer complexe zaak.

AG: Wat denk je dat we moeten veranderen?

MMN: Oh, bijna alles. We zijn simpel, dramatisch dom. We handelen systematisch tegen de bewijzen die we hebben in. We weten alles dat niet zou moeten gebeuren. Er is niemand die dat niet weet. De grote politici in het bijzonder weten exact wat niet zouden moeten gedaan worden. Maar toch doen ze het. Na wat gebeurde sinds oktober 2008 zou je heel elementair denken dat ze nu gaan veranderen. Ze zien dat het model niet meer werkt. Het is zelfs giftig. Dramatisch giftig. Wat is het resultaat, wat gebeurde in de laatste vergadering van de Europese Unie? Ze zijn nu meer fundamentalistisch dan ooit tevoren. Dus het enige waarvan je zeker kan zijn is dat de volgende crisis er zit aan te komen, die tweemaal zo erg zal zijn als deze. En voor die zal er niet genoeg geld meer zijn en dat zal het dan zijn. Dat is het gevolg van systematische menselijke domheid.

AG: Wat zou u zeggen dat moet gebeuren om een volgende catastrofe te vermijden, als u het voor het zeggen had?

MMN: Eerst en vooral hebben we terug gecultiveerde economen nodig die de geschiedenis kennen, waar ze vandaan komen, hoe de ideeën ontstonden, wie wat deed, enzoverder. Ten tweede een economische wetenschap die zichzelf heel duidelijk als een subsysteem van een groter geheel verstaat dat eindig is, namelijk de biosfeer, en zo economische groei als onmogelijk ziet. En ten derde een systeem dat begrijpt dat het niet kan functioneren zonder behoorlijke ecosystemen. En economen weten niets van ecosystemen. Ze weten niets van thermodynamica, biodiversiteit en dergelijke meer. Ze zijn compleet onwetend op dat gebied. En ik zie niet in wat er zo erg is voor een econoom om te weten dat als de dieren verdwijnen hijzelf ook verdwijnt omdat er geen voedsel meer zal zijn. Maar hij weet het niet, dat we absoluut afhankelijk zijn van de natuur. Voor deze economen is de natuur een subsysteem van de economie. Het is te gek.

Breng vervolgens consumptie dicht bij productie. Ik leef in het diepe zuiden van Chili. Het is een fantastisch gebied, onder andere voor melkproducten. Technologisch gezien het maximum. Ik was daar enkele maanden geleden op hotel en zelfs daar, in het zuiden, waren er van die kleine botertjes uit Nieuw-Zeeland. Als dat niet krankzinnig is. Waarom is dit zo? Omdat economen niet echt weten hoe kosten te berekenen. Om boter 20.000 km te transporteren naar een plek waar men de beste boter maakt, met het argument dat dat goedkoper is, is een kolossale stupiditeit, omdat men de impact van dat transport niet in rekening brengt. Wat is de impact ervan op het milieu, enzoverder. Bovendien is het ook gewoon goedkoper omdat het gesubsidieerd is. Het is duidelijk een geval waarin de prijzen nooit de waarheid vertellen. Het zijn allemaal trucs. En die trucs veroorzaken enorme schade. Als je daarentegen consumptie dicht bij productie brengt

zal je beter eten, beter voedsel hebben, enzoverder. Je zal weten waar het vandaan komt. Je zal misschien zelfs de persoon kennen die het produceert. Je humaniseert het, maar de manier waarop economen vandaag te werk gaan is totaal gedehumaniseerd.

AG: Denkt u niet dat de aarde ons deze andere manier van denken zal opdringen. Dat we het einde naderen?

MMN: Oh, wel, ja. Ik geloof dat er al enkele belangrijke wetenschappers zijn die zeggen dat ze erin geloven. Ik heb dat punt nog niet bereikt. Sommigen geloven en zeggen dat het gedaan is met ons. In enkele decennia zal de mensheid er niet meer zijn. Ik denk niet dat we dat punt al bereikt hebben maar we zijn er niet ver van. Ik zou zeggen dat we reeds een van de drie rivieren hebben overgestoken. Als je kijkt naar wat er allemaal gebeurt, is het behoorlijk beangstigend om te zien hoe het aantal catastrofes, in welke vorm dan ook, overal toeneemt; stormen, aardbevingen, uitbarstende vulkanen. Het aantal gebeurtenissen is dramatisch aan het groeien. Het is heel beangstigend en toch gaan we verder met hetzelfde.

AG: Wat hebt u geleerd dat u hoop geeft voor de arme gemeenschappen waarin u geleefd en gewerkt hebt?

MMN: De solidariteit van de mensen. Respect voor de anderen. Wederzijdse hulp. Geen hebzucht. Dat is een waarde die afwezig is in armoede, terwijl men zou denken dat er net meer van zou zijn dan elders, dat hebzucht iets is van mensen die niets hebben. Integendeel, hoe meer je hebt, hoe hebberiger je wordt. Heel deze crisis is het product van hebzucht. Het is de heersende waarde in de wereld vandaag. En zolang dat blijft duren zijn we eraan voor de moeite.

AG: Wat zouden de principes zijn die u aan jonge economen zou leren?

MMN: De principes van een komende economie zijn gebaseerd op vijf postulaten en een waarde-principe:

Eén, de economie is er om de mensen te dienen en niet andersom.

Twee, ontwikkeling gaat over mensen en niet over zaken.

Drie, groei is niet hetzelfde als ontwikkeling, en ontwikkeling vereist niet noodzakelijk groei.

Vier, een economie is niet mogelijk in afwezigheid van ecosysteemdiensten.

Vijf, de economie is een onderdeel van een groter eindig systeem, de biosfeer, waardoor permanente groei onmogelijk is.

Het fundamentele waarde-principe om een nieuwe economie te onderhouden zou zijn dat geen economisch belang boven de eerbied voor het leven staat, onder geen enkel beding.

AG: Kan u dat verder uitleggen?

MMN: Niets kan belangrijker zijn dan het leven. En ik zeg 'leven', niet 'mensen', omdat voor mij het mirakel van het leven in al zijn vormen de kern is. Maar als er een economisch belang speelt, kan men het leven vergeten, niet alleen dat van andere levende wezens, maar zelfs dat van mensen. Als je door de lijst gaat zie je dat, één voor één, wat we vandaag hebben net het tegenovergestelde is.

AG: Kan u punt drie over groei en ontwikkeling nog verder uitleggen?

MMN: Groei is een kwantitatieve accumulatie. Ontwikkeling is het vrijkomen van creatieve mogelijkheden. Elk levend systeem in de natuur groeit tot op een bepaald punt en stopt dan met groeien. We groeien niet meer, maar we blijven ons ontwikkelen. Anders zouden we hier niet zitten te praten. Ontwikkeling kent dus geen grenzen, groei

wel. Dat is iets fundamenteels wat economen en politici niet begrijpen. Ze zijn geobsedeerd met de fetisj van economische groei.

Ik ben zelf al enkele decennia aan het werk. Vele studies zijn verricht. Ik ben de auteur van een beroemde hypothese, de 'drempel'-hypothese, die zegt dat er een moment is voor elke samenleving waarvoor geldt dat economische groei, conventioneel begrepen of niet, een verbetering in levenskwaliteit met zich meebrengt. Maar enkel tot op dat drempelpunt waar bij verder economische groei de kwaliteit van het leven begint achteruit te gaan. Dat is de situatie waarin we nu zitten.

Uw land is het meest dramatische voorbeeld dat je kan vinden. In "Economics Unmasked," mijn boek dat volgende maand in Engeland wordt gepubliceerd, durf ik te stellen, middels de titel van een hoofdstuk, dat de Verenigde Staten een onderontwikkeld natie is, wat een nieuwe categorie is. We hebben 'ontwikkeld,' 'onderontwikkeld' en 'ontwikkeld,' waar nu dus 'onderontwikkeld' bij komt. Uw land is daar een voorbeeld van, waarin 1 procent van de Amerikanen het steeds beter doet en 99 procent naar beneden gaat, volgens verschillende parameters. Duizenden mensen leven en slapen in hun auto, die geparkeerd staat voor het huis dat ooit van hen was. Miljoenen mensen hebben alles verloren. Maar de speculanten die de hele boel hebben veroorzaakt doen het fantastisch goed. Geen probleem daar.

AG: Hoe zou u dat omkeren?

MMN: Ik weet niet hoe ik dat moet omkeren. Het zal zichzelf, op catastrofale manieren, omkeren. Miljoenen mensen kunnen opeens de straat op komen in de VS en zaken beginnen te vernielen. Ik weet het niet. Dat kan best gebeuren. De situatie is absoluut dramatisch. Terwijl het het meest machtige land ter wereld zou moeten zijn, weet u. En zelfs in die condities gaat men door met domme oorlogen en het uitgeven van miljoenen en biljoenen. Dertien biljoen dollar voor de speculanten, niet één cent voor de mensen die hun huis verloren! Wat voor een logica is dat?

Amy Goodman

Amy Goodman is journaliste, ze is host en executief producent bij Democracy Now! Ze won verschillende prijzen.

Manfred Max-Neef is een Chileens econoom. Hij won de *Right Livelihood Award* in 1983, twee jaar na publicatie van zijn boek "Outside Looking In: Experiences in Barefoot Economics." Hij is gekend voor zijn taxonomie van de fundamentele menselijke behoeftes en ontwikkeling op menselijke schaal.

Bron: Democracy Now!, 22 september 2010:

http://www.democracynow.org/2010/9/22/chilean_economist_manfred_max_neef_us.

Vertaling: Jan Vanlommel.

Hoe energiezuinig is natuurlijk bouwen?

Natuurlijk bouwen zit in de lift. Het spreekt meer en meer bouwheren, architecten en aannemers aan om te bouwen met stobalen, kalkhennep, hout, leem en andere grondstoffen die zo goed als recht uit de natuur komen. Deze grondstoffen zijn eenvoudig en worden al eeuwen gebruikt om te bouwen. Hun impact op de omgeving is vrij klein: ze komen niet van ver, ze doorlopen geen (of een minder intensief) industrieel proces, het bouwafval kan zo terug naar de natuur. Bovendien worden er gebouwen in allerlei stijlen mee neergezet. Maar kunnen we met de technieken van het verleden de uitdagingen van de toekomst aan? Kortom: kan je met natuurlijke materialen echt energiezuinig bouwen?

Energiezuinige bouwconcepten zijn de norm

De overheid zette de laatste jaren in op een energiezuiniger woonbestand. Als je bouwt, moet je de energieprestatie van je gebouw meten (in een EPB of energieprestatieberekening). Dat is een goeie zaak, want in Vlaanderen stoken we nog steeds voornamelijk de buitenlucht warmer. Veel huizen verliezen bakken energie en zijn niet klaar voor de toekomst. Het maakt de bewoners arm en het klimaat warm.

De belangrijkste parameter in een EPB is de lambda-waarde of warmtegeleiding van een bouw materiaal. Om dat te bepalen, plaatst men een staal van het bouw materiaal in een klimaatkast en laat men aan één zijde de temperatuur gevoelig zakken. Dan wordt gemeten hoe lang het duurt voor de temperatuur aan beide zijden van het materiaal weer gelijk is. Hoe langer dat duurt, hoe lager de warmtegeleiding. Het staal heeft een geijkte dikte, de proef heeft een geijkte tijdsduur. Na het bereiken van een steady state (aan beide kanten van het staal is de temperatuur gelijk) of na het bereiken van de maximale tijdsduur, wordt de proef stilgelegd.

Isolatiematerialen hebben een lage warmtegeleiding. Koude of warmte die door je muur wil dringen, wordt door het materiaal slechts met een vertraging doorgelaten en deels geblokkeerd. Die eigenschap zorgt ervoor dat je een goed geïsoleerd gebouw minder hoeft te verwarmen. Er is geen enkel bio-ecologisch isolatiemateriaal dat in het labo zo goed isoleert als de beste minerale of synthetische isolatoren. Waarom zouden we ze dan gebruiken?

Theorie en praktijk: meten is weten?

Een goed ontworpen huis van stobalen of van kalkhennep haalt meestal wel de theoretische waarden van een laagenergiewoning, weergegeven in de voorspellende EPB. Toch merken we systematisch dat het gebouw nog beter scoort in de praktijk. Het verschil met de EPB en het uiteindelijke gebruik is soms bijzonder groot. Een architect die wat ervaring heeft met natuurlijk bouwen, zal er rekening mee houden als hij moet bepalen hoe krachtig een verwarmingsinstallatie moet zijn. Als hij een klassieke berekeningsmodule gebruikt, zal het toestel altijd overgedimensioneerd zijn. Dat veroorzaakt onnodig gebruik van grondstoffen, hogere aankoopkosten en een slecht werkende machine, want die draait nooit op volle capaciteit. Het wil zeggen dat het EPB wel een indicator is voor een aantal zaken, maar dat het hele plaatje er niet altijd duidelijk mee wordt.

Neem nu kalkhennep, een mengsel van hennepscheven en kalk, dat gebruikt wordt om muren (vloeren, daken) mee te bouwen of na te isoleren. Het stabiliseert temperatuur en luchtvochtigheid in een gebouw op een uitzonderlijke wijze: beide blijven zo goed als constant. Dat zie je echter niet weerspiegeld in de lambda-waarde of warmtegeleiding van het materiaal. Waar wringt het schoentje?

De bouwfysica van natuurlijke materialen

We merken dat natuurlijke materialen niet zo rechtlijnig presteren als synthetische en minerale. Bij kalkhennep bijvoorbeeld wordt de steady state, dus een gelijke temperatuur aan beide zijden van het materiaal, niet bereikt tijdens de meting in de klimaatkast. Dat vertekent het resultaat van de test. Bovendien is dit in praktijksituaties een goede eigenschap: het verschil tussen binnen- en buitentemperatuur wordt ook in een gebouw van kalkhennep voor langere tijd behouden. Daar bereiken we vanzelfsprekend niet zo gemakkelijk een steady state: de buitentemperatuur schommelt immers voortdurend. Maar we merken wel dat de binnentemperatuur amper mee schommelt. Dit effect is deels te verklaren door de hogere massa en dus thermische inertie van kalkhennep ten opzichte van andere isolatoren. Die massa bestaat vooral uit kalk. Omdat kalk echter geen goede isolator is, moet er toch nog wat anders aan de hand zijn. Het andere deel van dit effect wordt verklaard door de bijzonder goede latente warmtecapaciteit van kalkhennep. Hierbij behoudt het materiaal zijn temperatuur door watermoleculen die in de hennepcellen opgesloten zitten, te verdampen of condenseren, waardoor koude of warmte van buiten het gebouw amper binnengeraakt.

Thermische weerstand, massa en latente warmtecapaciteit zorgen er samen voor dat een gebouw van kalkhennep comfortabel en energiezuinig is. Kalkhennep is kampioen latente warmtecapaciteit en massa, maar alle natuurlijke isolatiematerialen hebben deze fysische eigenschappen in meer of mindere mate. Minerale en synthetische isolatiematerialen hebben in het labo een goede warmte weerstand, maar veel meer hoeft je van die materialen niet te verwachten.

Bovendien zijn veel natuurlijke materialen goede vochtregelaars. Ze zorgen voor een zo goed als constante luchtvochtigheid, die zelfs na douchen of koken amper gaat schommelen. Het zorgt ervoor dat bewoners zich ook bij lagere temperatuur comfortabel voelen. Wat weer leidt tot energiebesparing.

Die bijzondere eigenschappen hebben een relatief grote invloed op de energieprestatie van een gebouw. Nochtans zijn ze niet opgenomen in de energieprestatieberekening waardoor er alvast te veel grondstoffen gebruikt worden in een natuurlijk gebouw. Vraag is natuurlijk of het nodig is om nog meer te gaan meten. We willen ook dat een gezond en comfortabel huis betaalbaar blijft. Extra materiaalvereisten met de daarbij horende metingen, certificeringen, onderzoeken kosten bakken geld. Het is een evenwichtsoefening. Het sop moet de kolen waard zijn.

CO₂-negatief bouwen

Er is nog een eigenschap van natuurlijke materialen die je niet meteen voelt in zo'n gebouw, maar die overheden kan helpen om klimaatdoelstellingen te behalen. Met natuurlijke materialen kunnen we CO₂ opslaan in gebouwen. Planten nemen CO₂ uit de atmosfeer op tijdens de groei. Als je die planten (stro en hennep) dan weinig bewerkt, niet ver transporteert en goed toepast, kan je een gebouw neerzetten dat meer CO₂ opslaat dan nodig is geweest om het te bouwen.

Dat kan je niet zeggen van klassieke laagenergiebouw. Die vraagt erg veel grondstoffen die vaak op een bijzonder energie-intensieve manier geproduceerd worden. Het zijn vaak aardoliegebaseerde materialen, ze worden sterk verhit, er komt ook vaak ongezonde scheikunde aan te pas. Als je die CO₂-uitstoot moet gaan compenseren door minder te gaan verwarmen, ben je soms voor enkele tientallen jaren zoet. Zo zorgt een beleid gericht op energiezuinig wonen ervoor dat er net meer CO₂ uitgestoten wordt, zeker op korte termijn.

Kortom

In labo-omstandigheden (de klimaatkast) presteert geen enkel bio-ecologisch isolatiemateriaal zo goed als de beste minerale of synthetische isolatoren. Van minerale of synthetische materialen mag je buiten die goede warmte weerstand echter niets extra

verwachten, en daarnaast kost het enorm veel energie om ze te produceren, te transporteren, toe te passen en later weer te recyclen of te storten, allemaal energieverbruik dat je moet proberen te compenseren met lager verbruik tijdens de levensduur van de woning. De geijkte labo-methodes meten dus maar een deel van het plaatje.

In de echte wereld hebben natuurlijke materialen echter een aantal bijzondere troeven. Door hun thermische weerstand, massa en latente warmtecapaciteit zijn het excellente isolatoren, en scoren ze beter dan wat hun labo-waarden aangeven. Bovendien zijn veel natuurlijke materialen goede vochtregelaars, wat een gezond en comfortabel binnenklimaat creëert zonder ingewikkelde energieverbruikende ventilatiesystemen. En tot slot, met natuurlijke materialen kan je CO₂ opslaan in gebouwen, en zelfs CO₂-negatief bouwen.

Hilde Vanwildemeersch

Hilde Vanwildemeersch was bestuurslid bij Casa Calida vzw en een van de oprichters van Het StroBuro cvba, een bedrijf dat gebouwen van stobalen en kalkhennep neerzette. Ondertussen rijpte een nieuw concept: Woonder cvba (www.woonderbouw.be). Hierin zetten aannemers die al jaren actief zijn in de stobalen- en kalkhennepbouw samen met enkele andere enthousiastelingen een coöperatie voor natuurlijk bouwen op. Samen willen ze natuurlijk bouwen toegankelijker maken.

Toen ik het woud
had uitverkoren
om van te leren
hoe ik moet bestaan,
blad na blad,
heb ik nog meer
lessen genomen,
en leerde
wortel te zijn,
diepe poel,
zwijgende aarde,
glasheldere nacht,
en langzaam
meer en meer:
het hele woud.

Pablo Neruda